

görbék alakulását más tényezők jobban befolyásolják, mint a SZIK-szolgáltatások.

E ténymegállapításból kiindulva további, még differenciáltabb időszorelemzésre került sor. Nevezetesen azt vizsgálták meg, hogy van-e összefüggés a folyóiratok példányszámának alakulása és referáltságuk „divatjának” mértéke között.

Ennek érdekében – tanúsítja az 1. táblázat – első lépésként a vizsgált 254 szakfolyóiratot a példányszám-alakulás alapján négy csoportba sorolták. Ebből kiténik, hogy a folyóiratok 55,1%-ának 1969-től gyakorlatilag állandó a példányszáma, 22,4%-nak pedig csökkenő tendenciájú.

1. táblázat

254 szakfolyóirat kiadási példányszámának alakulása (1968–1980)

növekvő	37	=	14,6%
állandó	140	=	55,1%
ingadozó	20	=	7,9%
csökkenő	57	=	22,4%
	254		

A 2. táblázat aszerint csoportosítja a korábbiakban a példányszám növekedés-csökkenés skálájába beosztott folyóiratokat, hogy mennyire „divat” a referálásuk, azaz hogy egy, két vagy három központ referálja-e őket.

Látható, hogy a referálási „divatosságnak” nincs jelentős befolyása a szóban forgó folyóiratok példányszámára.

2. táblázat

A vizsgált szakfolyóiratok példányszámának alakulása referáltságuk „divatosságának” függvényében (1968–1980)

	1 SZIK (n = 140)	2 SZIK (n = 79)	3 SZIK (n = 35)
növekvő	18 = 12,9%	13 = 16,5%	6 = 17,1%
állandó	79 = 56,4%	42 = 53,2%	19 = 54,3%
ingadozó	13 = 9,3%	4 = 5,1%	3 = 8,6%
csökkenő	30 = 21,4%	20 = 25,3%	7 = 20,0%

A felmérési eredmények alapján leszögezhető, hogy az NSZK-ban a SZIK-ek számítógépes információs szolgáltatásai nincsenek negatív hatással a szakfolyóiratok használatára, és példányszámára.

/LOEBEN, M.–RUNGE, W.: Auswirkungen computergestützter Informationsdienste auf die Nutzung von Fachzeitschriften. = *Nachr. f. Dokum.* 34. köt. 2. sz. 1983. p. 93–98./

(Tremkóné Meszleny Mária)

A szinoptikus folyóiratokról

Az időszaki kiadványok a kutatók legkedveltebb közlési eszközei, a természettudományos és műszaki tájékoztatás legfontosabb forrásai, és még jóideig azok is maradnak. Az elmúlt évek folyamán azonban súlyos kétségek merültek fel sorsuk felől, a címek számában, előfizetési árában, a füzetek terjedelmében bekövetkezett változás miatt. Sokak szerint hosszabb távon a jövő mindenképp az elektronikus kommunikációé.

A válsághangulat a tudományos publikáció körül nem egészen új jelenség. Már az 1940-es években is különféle tervezetek készültek Nagy-Britanniában a tudományos közlemények központi terjesztésére, az egyik pl. terjesztői szervezetek létrehozását indítványozta a tudományos társaságok mellett, melyek garantálták volna, hogy minden kutató kézhez kapja az őt érdeklő közleményeket, a társaságok kiadási jogának csorbítása nélkül.

A folyóiratok nehezen helyettesíthetők, mert különböző funkciókat látnak el egyidejűleg (témafigyelés, archiválás, kutatási eredmények elfogadtatása, a tudományos reputáció növelése, a szerzők anyagi honorálása

stb.). A publikációk célja tehát nem kizárólag az informálás. A tudományos kutatás eredményeinek megfoghatatlan elektronikus formában való rögzítése, illetőleg a közlemények szaktudósok lektorálása nélkül történő archiválása nem találkozik a kutatók aspirációival és helyeslésével. Ebből a zsákutcából a szinoptikus folyóiratok térhódítása jelentheti a kiutat.

A szinoptikus folyóirat a szokványos nyomtatott formában közöl a kutatás eredményeiről a referátumnál részletesebb összefoglalót. A kiadó egyidejűleg vállalja, hogy igénylésre a teljes szöveget rendelkezésre bocsátja. A szinoptikus folyóiratok abban különböznek a gyors-tájékoztató periodikumtól, hogy szaklektoraik garantálják a kutatási eredmény hitelességét, míg az előbbieket esetében ez nem mindig áll fenn. A szinoptikus folyóiratok presztízse tehát a tudományos folyóiratokéval egyenértékű.

Ennek a folyóirattípusnak az elterjedéséből háromféle előny származhat. Először, fékezi az „irodalomrobbanás”-t, nem a cikkek számának, hanem terjedelmének

kb. ötszörös vagy még nagyobb arányú csökkentésével. Másodsor, a kutatónak módjában áll a teljes és mások számára is nyilvánosan hozzáférhető szövegre hivatkozni. Harmadsor, jelentős nyomdai és papírmegtakarítás érhető el a tömörítés, valamint a teljes szöveg mikromásolása révén.

Egy újabb közvetett előnyük származhat a kutatóintézeti könyvtáraknak abból, hogy férőhelyet takaríthatnának meg. A hagyományos időszaki kiadványok teljes egészében mikroformátummá való átalakítását célzó javaslatok nem találtak kedvező fogadtatásra a nagy forgalmú könyvtárak használóinál. A hagyományosnál kisebb terjedelmű szinoptikus folyóiratok áthidaló, közbülső megoldást kínálnának. A nyomtatott formátumot – mind a primer, mind a szekunder folyóiratok esetében – még hosszú ideig előnyben fogják részesíteni, habár az előfizetési árak állandó emelkedése miatt a kisebb intézeti könyvtárak számára ma már szinte elérhetetlenek. A megoldást talán nem a „hordozó” gyors megváltoztatása hozza, hanem a nyomtatott forma egyszerű alkalmazása.

A szinoptikus folyóiratok által kínált lehetőségeket komolyan fontolóra kellene venni, mert a jelenlegi kiadási gyakorlatban nem várható forradalmi változás a közeljövőben. A tudományos társaságok és kereskedelmi kiadvállalatok a szokásos szaklektorálási gyakorlattal folytatják a primer folyóiratok közreadását; az egyetlen realiztikus változtatás a nyomtatott termék szinoptikus formája lehet. A teljes terjedelmű kézirat a kiadóhoz, illetőleg az e célra kijelölt depozitóriumba kerülne, ahol azt mikrofilmlapra vagy más mikromásolati formára vinnék át az igényeknek megfelelő példányszámban. A nagymennyiségű dokumentum kezelésére célszerű a számítógépes feldolgozás megszervezése. A központi depozitóriummal a szerzői jogdíjak kezelésének kérdése sem jelentene problémát. Gyakorlati okokból célszerű egy-egy országon belül minél kevesebb letétihelyet létesíteni.

A fenti javaslatok nem irreálisak. A tudományos kiadók nemzetközi szervezetének természetüdmányos, műszaki és orvosi csoportja megvitatta a kiadási technika új fejleményeit 1982-ben tartott bécsi ülésén. Itt négy kiadvállalat (Blackwell, Elsevier, Pergamon, Springer) társult egy olyan új vállalkozásban, amely lehetővé tenné a közlemények számítógépes tárolását, visszakeresését és rendelkezésre bocsátását, elérhető áron. Az Egyesült Királyságban – átfogóbb felmérés keretében – megvizsgálták a szinoptikus folyóiratok kiadásának lehetőségeit, és értékelték az *Engineering Synopses*-t. Arra a következtetésre jutottak, hogy a gépészmérnökök körében népszerűbb lehetne ez az új típusú periodikum, elsősorban a tervezésben és szervezésben, kevésbé a kutatásban és fejlesztésben dolgozó mérnökök között. Korábban a *Journal of the American Chemical Society* végzett hasonló szondázást, és megállapította, hogy szükség volna a szakterületen szinoptikus folyóiraatra.

A londoni Chemical Society 1977-ben megkezdte a *Journal of Chemical Research* kiadását, két részben: az „S” jelzetű rész tartalmazta a közlésre elfogadott cikkek egy-két nyomtatott oldalból álló szinopszist; az „M” jelzetű rész a teljes szöveget, egyenesen a gépelt szerzői kézitról készült mikroformátumban. Arra számítottak, hogy a szinoptikus változatot egyéni előfizetők, kutatók rendelik majd meg, míg a könyvtárak és kutató intézmények mindkét részt. A Nagy-Britanniában végzett egyéb felmérések legfontosabb tanulsága az volt, hogy az alaptudományokban a szinoptikus folyóiratoknak a maximális gyorsaság mellett meg kell őrizniük a tudományos színvonalat, és a cikkeket teljes terjedelemben mikroformátumban a legcélszerűbb közreadni.

A szinoptikus folyóiratok használhatóságát javítaná, ha tartalmukat és formájukat néhány szempontból tökéletesítenék. A tartalom szabványosítása végett a szinopszisoknak 4 fejezetből kellene összetevődniük:

1. bibliográfiai adatok (a szerző/k neve és szakmai egyesülete, cím, terjedelem, ábrák és táblázatok stb.),
2. tárgyszavak,
3. kb. 100 szavas referátum,
4. a kutatás eredményét közlő szinopszis.

A formára a két oszlopos (8,5x22,5 cm-es) A/4-es méret javasolható, egy-egy oszlop illusztrációk nélkül 400 szót tartalmazna. Ezzel a formával megvalósítható a cikkenként 2 oldalas szinoptikus folyóirat, amelyről nagyon könnyen lehetne könyvtári fény- és mikromásolatokat készíteni, olcsó szerzői reprinteket terjeszteni.

A tartalom és forma szabványosításából további előnyök származhatnak a szekunder kiadványokra nézve is. Az indexelő és referáló folyóiratok szerkesztői mentesülnének a kivágás és ragasztás manuális munkáitól, továbbá készen kapnák a szinoptikus összegezést és a tárgyszavakat, ami jelentős idő- és költségmegtakarítást eredményezne. Természetesen a referálás jogát meg kell szerezni. Igaz, egyesek szerint a szinoptikus folyóiratok elterjedése megkérdőjelezi a referáló lapok jövőjét.

A tudományos folyóiratok – mind a primer, mind a szekunder jellegűek – sokat emlegetett problémája még a cikkek, illetőleg a referátumok megjelenésének hosszú átfutási ideje. A szakmai véleményezés és a nyomdai munkák hosszadalmasak. A kevésbé precíz szakvéleményezés gyorsabb, de a kutatók és tudósok ezt ellenzik. Ha azonban a cikket a szaklektorok elfogadták közlésre, szintetikus formában gyorsan publikálható, míg teljes terjedelmében változatlanul meg kell szerkeszteni a mikrofilmezés és a központi depozitóriumba küldés előtt. A szekunder kiadványok azonban szintén élveznek a szintetikus közlés gyorsabb átfutásának előnyeit.

A gazdaságosság hosszabb távon az elektronikus tárolás és a telekommunikációs információközvetítés mellett szól, mert míg itt a költségek fokozatosan

csökkennek, a papír- és nyomdaiparban rohamosan növekszenek. A gazdaságossági szempontok mellett azonban figyelembe kell venni egyéb tényezőket is. Így például azt a körülményt, hogy az országok műszaki színvonala és pénzügyi feltételei nem egyenlők. Az emberiség előrehaladása a tudomány közös forrására épül. Tragikus lenne, ha a fejlődő országok nem részesülhetnének e közös forrásból infrastruktúrájuk elégtelensége miatt. Nyilvánvaló, hogy a fejlett országok az elektronika korszakában tovább növelhetik amúgy is meglevő előnyeiket.

A helyzet világos: haladunk a papír nélküli információs rendszer felé, bár – a jóslatok szerint – a nyomtatott papír még hosszú ideig megmarad a tudományos kommunikáció fő eszközének. A nyomdaipari és papírelőállítási költségek az általános inflációs rátánál gyorsabban emelkednek, a primer és szekunder folyóiratok ára pedig 300%-kal nőtt az utóbbi évtizedben. Nem valószínű, hogy ez az irányzat hosszú ideig elviselhető, ezért a nyomtatott papírra épülő kommunikációs rendszernek át kell alakulnia.

A szinoptikus folyóiratok a primer tudományos kommunikáció használható és elfogadható eszközeivé válhatnak a jelenlegi átmeneti szakaszban. A tudományos folyóirat szokványos formájának bármilyen változása azonban az egész kommunikációs rendszerre kihat. Bármennyire ígéretes is a szinoptikus folyóiratok koncepciója, jobban kell számolni a felhasználói érdekekkel és a piaci feltételekkel. Számos tanulmány kimutatta, hogy a szinoptikus folyóiratok szaporítása nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is a napjainkat jellemző információáradatban. Mindamelllett, mint minden emberi törekvésnél, a tudományos kommunikációban is megfigyelhetők a konzervativizmus tendenciái, és a jobb sorsra érdemes szinoptikus folyóiratokat ez a konzervativizmus szorítja háttérbe.

/DUTTA, S.: *Synopsis journals – communication media for a transition period = Annals of Library Science and Documentation*, 29. köt. 2. sz. p. 45–50./

(Dácz Éva)

Különbségek a képernyő és a nyomtatott oldal között

Bár az írás hagyományos szokásai, mint pl. a helyesírás, központosítás, gyökeresen változtak az elmúlt századok során, a nyomtatott oldalon való szöveghelyezés szabályai alig módosultak. A nyomtatott oldal merev természete ugyanis csak korlátozott lehetőséget kínál a szövegelemzésre. Érdemes ugyanakkor megvizsgálni, hogy a szöveg képernyőn való megjelenítésének rohamos térhódítása milyen új konvenciókat tesz szükségessé.

A műszaki szövegre a prózáinál szigorúbb megkötöttségek érvényesülnek. Vegyünk egy játékos példát az irodalmi és a műszaki szöveg kétféle tállalásának érzékeltetésére. Elsőként közöljük *Shakespeare* *Macbeth* c. színműve híres bájital passzusának egy részletét eredetiben (*Szabó Lőrinc* műfordításában), majd utána ugyanennek szakírói változatát.

Shakespeare:

Szikra pattan, olthatatlan,
Ég a munka, forr a katlan.
Nádi kígyó az övem:
Sülj meg, főjj meg odabenn;
Gőte szeme egy marok
Denevérszőr, gyikfarok,
Siklófullánk, eb foga,
Villanyelvű vipera:
Bűvös erőd bonthatatlan
Bogyorogjon a pokolban

Szakírói változat:

Bájital elkészítéséhez adagold
alábbi alkotóelemeket és for-
ralt erősen az üstben:
• nádi kígyószelet
• gőteszem
• denevérszőr
• gyikfarok
• siklófullánk
• kutyafog
• viperanyelv

A „műszaki” változat – bár nélküli Shakespeare négyütemű sorainak ritmikusságát – a „recept” elkészítéséhez alkalmasabb. A nyomtatott szöveg áttekinthetősége olyan vizuális eszközöknek köszönhető, amilyen a soreleji pontok alkalmazása a felsorolásnál, illetve amilyen a keretként szolgáló ún. „fehér mező” kiemelő hatása.

Áttérés online információra

A műszaki szakszöveggel szemben támasztott követelmények csak fokozódnak amikor az a nyomtatott oldalról a képernyőre kerül át. A használónak a hagyományos nyomtatásnál megszokott megannyi támpontból kell általában lemondania. Így egyebek között

- egyáltalán nem, vagy csak nehezen tekinthetők át a különböző szintű címek közötti összefüggések,
- az információ elhelyezése szerinti keresésben itt nem segít a hagyományos vizuális emlékezet,
- nincs mód „könyvjelző” elhelyezésére, aláhúzásokra, jegyzetelésre,
- hiányoznak a hagyományos indexek, tartalomjegyzékek, lapozási (böngészési) lehetőségek,
- az online mulékonysága, a képek felvillanása a gyors eltűnése zavarólag hat.